

GRAMSCI JA ARVOTEORIAN POLIITTISUUS

Salo, Miika. 2012. Gramsci ja arvoteorian poliittisuus. *Sosialismi.net* 16.9.2012. Saatavilla osoitteessa http://sosialismi.net/kirjasto/Salo_-_Gramsci_ja_arvoteorian_poliittisuus.pdf

Antonio Gramsci tarkastelee **Marxin** arvoteoriaa kiinteässä yhteydessä politiikkaan ja hegemonian kysymyksiin. Gramscin käsityksen mukaan toiminnallinen ja tulevaisuuteen suuntautuva pyrkimys on merkittävästi läsnä Marxin *Pääomassa*, eikä kyseessä ole vain tilanneanalyysi ja taloustieteellinen teos toisten joukossa. Hän katsoo, että *Pääoma* on projekti, jolla pyritään luomaan luokkaiden-titeettiä ja poliittista liikettä vallankumouksellisen muutoksen toteuttamiseksi.

Gramscin mukaan arvoteoria ja siitä käytävä ideologinen kamppailu vaikuttaa yhteiskuntaluokkien välisiin voimasuhteisiin ollen merkittävä osa hegemonian ylläpitoa ja tavoittelua. Vallitsevan taloustieteen kritiikin tarkoituksena on porvarillisen hegemonian murtaminen ja yhteiskuntajärjestyksen väliaikaisuuden osoittaminen työläisille. Tehtävänä on Marxin projektin jatkaminen ja yhtenäisen poliittisen liikkeen muodostaminen yhteiskunnan muuttamiseksi, kuten Gramsci asian ymmärsi.

Gramsci ja arvoteorian poliittisuus

Italialaisen Antonio Gramscin nimeä ei usein näe taloustieteellisten kysymysten yhteydessä. On yleinen harhaluulo, että hänen ajattelunsa keskittyisi ainoastaan ideologian ja politiikan alueille, joilla hän teki merkittävimmät teoreettiset kehittelynsä. Gramsci kuuluu klassisen marxismin perinteeseen, jossa poliittisella taloudella (*economia politica*) on vielä keskeinen asema. Tarkastellessaan Karl Marxin arvoteoriaa kiinteässä yhteydessä politiikkaan hän tarjoaa siihen hedelmällisen ja omaperäisen näkökulman.

1. Gramscin ”kriittinen taloustiede”

Brittiläinen historioitsija **Perry Anderson** esittää kirjassaan *Considerations on Western Marxism* (1976) italialaisen Antonio Gramscin poikkeuksena länsimaisessa marxismissa. Lännessä poliittisen talouden ja valtiovallan valloittamisen kysymykset on usein jätetty vähemmälle huomiolle ja keskitytty lähinnä ideologian alueen erittelyyn. (Anderson 1976, 44–45, 67, 75.) Gramscissa sitä vastoin on vielä läsnä klassiselle marxismille ominainen ”teorian ja käytännön vallankumouksellinen ykseys”, koska hän oli kiinteästi mukana poliittisessa toiminnassa. Luokkataistelu on keskeisesti esillä hänen kirjoituksissaan. Hän oli ensisijaisesti poliitikko, eikä filosofi, päinvastoin kuin useat muut lännen marxismin nimet. Andersonin mukaan Gramsci olisi kuitenkin muiden länsimaisten teoreetikkojen tavoin jättänyt taloudelliset ongelmat vaille käsittelyä keskittyessään ideologian ja politiikan ongelmiin.

Lontoossa poliittisen filosofian historiaa opettava **Peter Thomas** (2009) esittää laajassa Gramsci-tutkimuksessaan *The Gramscian Moment* tämän käsityksen osoittautuneen vääräksi. Hän

korostaa, kuinka Gramsci on niin sanotuista länsimarxilaisista sitoutuneimmin kiinnittynyt klassisen marxismin poliittisen talouden kritiikin teemoihin myös ”taloustieteilijänä”. On myytti, ettei Gramsci olisi ollut kiinnostunut talouden kysymyksistä¹. (Thomas 2009, 348; myös Krätke 1998; 2007 ja 2011) Esipuheessa Gramscin kirjoitusten valikoimaan *Scritti di economia politica* (1994) **Giorgio Lunghini** kirjoittaa gramscilaisen ”kriittisen taloustieteen” olevan historiallisesti merkityksellistä, vaikkakin teoreettisesti pinnallista (Lunghini 1994, x). Lancasterin yliopiston poliittisen taloustieteen professorin **Michael R. Krätken** (2007) mukaan Gramscin merkitys on siinä, että hän näyttää meille kuinka *poliittista* poliittinen talous on.

1.1 Kriittisen taloustieteen tehtävä

Vankilakirjoituksissaan (1929–1935) Gramsci aloittaa taloustieteen luonnetta ja historiaa käsittelevät muistiinpanonsa pohtimalla klassisen taloustieteen ja ”kriittisen taloustieteen” (joksi hän kutsuu Karl Marxin poliittisen taloustieteen kritiikkiä) perustavia eroavuuksia. Niiden välinen ero määräytyy päämääristä eli siitä, mitä teoreettisia ja käytännöllisiä ongelmia niiden avulla pyritään ratkaisemaan. (Q10II§23, 1261.)² Kriittisen taloustieteen osalta *Pääoman* alaotsikko ”Poliittisen taloustieteen kritiikkiä” esittää asian tiiviisti. Kirjeessään Ferdinand Lassallelle helmikuussa 1858 Marx kertoo työnsä, joka nykyisin tunnetaan *Grundrissena*, olevan ”*taloudellisten kategorioiden kritiikkiä* tai [...] porvarillisen taloustieteen järjestelmä kriittisesti esitettynä. Se on samanaikaisesti järjestelmän esitys ja esityksen kautta sen kritiikkiä.” (Marx & Engels 1976, 101.)

Gramscin mukaan kriittisen taloustieteen tutkimuskohteena ovat materiaaliset suhteet eli ”kansalaisyhteiskunnan anatomia”, jossa politiikka ja talous muodostavat yhden kokonaisuuden (Q8§128, 1018). Kritiikin tehtävänä ei ole vain nykyisen taloudellisen toiminnan todenmukainen esittäminen, vaan se avaa myös tulevaisuuteen suuntaavan toiminnallisen perspektiivin. Taloustieteen kritiikki on keskeistä porvarillisia ideologioita ja instituutioita vastaan käytävässä kamppailus-

¹ Tutustumistani Gramscin taloustieteellisiin muistiinpanoihin ovat huomattavasti helpottaneet Franco Consiglian ja Fabio Frosinin toimittama valikoima *Scritti di economia politica* (Gramsci 1994) ja Derek Boothmanin mainio englanninkielinen valikoima *Further Selections of the Prison Notebooks* (Gramsci 1995). Monet alustavat muistiinpanoni tätä artikkelia varten olen tehnyt erityisesti Boothmanin kokoamien tekstien pohjalta. Artikkelin käsikirjoituksen kommentteista kiitokset erityisesti: Holm, Kabata, Ronkainen.

² Gramsci-tutkimuksessa vakiintuneen tavan mukaan viitataan Gramscin *Vankilavihkoihin* (*Quaderni del carcere*) vihkon ja muistiinpanomerkinnän numeroilla. Esimerkiksi viittaus ”Q1§48, 59” tarkoittaa ensimmäisen vihkon 48. luvun merkintää sivulla 59 Valentino Gerratanan toimittamassa editiossa (Gramsci 1975), joka on ansaitusti saanut keskeisen aseman Gramsci-tutkimuksessa. Tällä tavoin mainitut kohdat on helppo löytää eri käännöksistä ja valikoimista. *International Gramsci Society* sivuilla osoitteessa http://www.internationalgramscisociety.org/resources/concordance_table/ on konkordanssitaulukot englanninkielisiin antologioihin. Jos suomennos on ollut saatavilla, merkitse ensin tekstin sijainnin *Quadernissa*, jonka jälkeen viitataan lyhenteellä ja sivunumerolla suomennokseen. ”VV1” viittaa Kansankulttuurin julkaisemaan ensimmäiseen (Gramsci 1979) ja ”VV2” toiseen valikoimaan (Gramsci 1981). Suomennoksiin viitattaessa suomennos tulevan Vastapainon julkaisun mukaan.

sa. Tämän kamppailun yhtenä ydinalueena on arvoteoria, jonka käsittelyllä klassiset taloustieteilijät teoksissaan lähtivät liikkeelle.

Klassinen ja myös nykyinen uusklassinen taloustiede esittävät yhteiskunnan siten kuin siinä hallitsisi luonnollinen järjestys. Tähän asiaan kapitalismin vastustajien on kohdistettava kritiikin kärkensä. On osoitettava, että kapitalistinen järjestelmä on historiallisesti määräytynyt: sillä on ollut oma syntymänsä ja hyvin todennäköisesti sillä on myös kuolemansa. Kun ”puhdas” taloustiede pitää taloudellista rakennetta luonnollisena ja pysyvänä, kriittinen taloustiede lähtee liikkeelle markkinoiden *historiallisuudesta*. On analysoitava suhteita jotka määrittelevät markkinoita, arvioitava olemassa olevia muutostekijöitä ja keinoja niiden vahvistamiseksi sekä osoitettava vallitsevan taloustieteen ja yhteiskunnan väliaikaisuus. ’Markkinat’ on tietty yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus määrättyssä tuotannollisen apparatuurin³ rakenteessa. Tutkimuksessa voidaan abstrahoida tietty historiallisessa yhteiskuntamuodostumassa tyypillinen yleinen taloudellinen toimija kuten *kapitalisti* tai *työläinen*, mutta mitään yleistä ja ikuista *homo oeconomicusta*, taloudellista toimijaa, ei ole olemassa. Taloutta on tutkittava paitsi ”elävänä”, myös ”kuolevana” ja etsittävä keinoja sen ylittämiseksi. (Lunghini 1994, x–xi; Q8§128, 1018.)

Vallitsevan ideologian kritiikin kehittäminen on aloitettava muodostamalla tietoisuutta siitä, ”mitä itse todella on, siis eräänlainen ’tunne itsesi’ tuloksena tähänastisesta historiallisesta prosessista”. Ihmisyhteiskunnan kehitys on jättänyt meihin jälkensä, ja ensimmäisenä tehtävänä on ”sisällysluettelon” laatiminen meistä itsestämme. (Q11§12; VV1, 36.) Toinen askel ideologisen kokonaisuuden kritiikissä – mikä on samalla myös uuden kulttuurin rakentamista – on kriittisen tutkimuksen kautta saavutettujen totuuksien levittäminen. On pyrittävä ”yhteiskunnallistamaan” paljastetut totuudet ja ”siten tehtävä niistä elävän toiminnan perusta, koordinoiva tekijä, älyllisen ja moraalisen järjestyksen aines”.

Se, että ihmisjoukko saadaan ajattelemaan nykyistä todellisuutta johdonmukaisesti ja yhtenäisesti on paljon tärkeämpi ja ”omaperäisempi” ”filosofinen” teko kuin jonkun filosofisen ”neron” keksintö, joka jää sivistyneistön pienten ryhmien omaisuudeksi. (Q11§12; VV1, 37.)

Todellisuus on paljastettava kritiikin keinoin, jotta voimme nähdä ihmisten todellisen keskinäiset suhteet ”vailla harhakuvia”. Kirjeessään **Ludwig Kugelmannelle** heinäkuussa 1868 Marx kirjoittaa, kuinka ”[t]ieteen tehtävänä on nimenomaan osoittaa, miten arvolaki ilmenee”. Hänen mukaansa arvoteorian historia todistaa, ”että käsitys arvosuhteesta on ollut *aina sama*, se on ollut vain sel-

---

³ Gramsci nimeää useita erilaisia apparatteja, joista keskeisimpiä hänen ajattelunsa kannalta ovat valtiollinen, hegemoninen ja taloudellinen apparatti (*apparato statale*, *apparato egemonico*, *apparato economico*; ks. esim. Q1§43, 35; Q1§48, 59 ja Q1§135, 124). Näistä hegemoninen apparatti on käsitteenä saanut tutkimuksessa eniten huomiota – sekin vielä varsin vähän.

vempi tai hämäämpi, enemmän harhakuvitelmiä kietoma tai tieteellisesti varmempi”. (Marx & Engels 1976, 209.) Arveteoria on keskeinen osa vallitsevan ideologian kritiikissä. Se kuvaa teoreettisesti kapitalismin taloudellista toimintaa. Kapitalismin toiminnan kriittinen ymmärtäminen on ehdottoman tärkeää, jotta voimme tuntea oman paikkamme talouden järjestelmässä.

1.2 Gramsci Pääoman lukijana

David Ricardon koottujen teosten toimittajan **Piero Sraffan** mukaan Gramscin taloustieteellisissä kirjoituksissa on heikkouksia, jotka johtuvat muun muassa siitä, ettei hänellä vankilassa ollut saatavilla Marxin taloustieteellisiä kirjoituksia, erityisesti *Pääomaa*. Sraffa oli Gramscin läheinen ystävä ja auttoi häntä paljon, muun muassa toimittaen kirjallisuutta vankilaan.⁴ Havaitsemistaan teoreettisista heikkouksista huolimatta hän piti mielenkiintoisina erityisesti Gramscin Ricardon ja Marxin suhdetta käsitelleitä muistiinpanoja. (Boothman 1995, xxxv.)

Gramsci kiinnitti paljon huomiota Ricardon vaikutukseen. Hänen mukaansa Ricardon merkitys oli keskeinen marxismin synnyssä. Mielenkiintoisessa artikkelissaan arveteorian althusserilaisesta tulkinnasta ateenalainen poliittisen taloustieteen professori **John Milios** (2009) jakaa marxilaiset luennat arveteoriasta kahteen perinteeseen: yleisempään käsitykseen, jossa Marx nähdään suoraan Ricardon työn jatkajana ja arvolla käsitetään tavarantoiminnan yhteiskunnallisesti tarvittavaa työvoiman määrää, ja toiseen käsitykseen, jossa korostetaan että arvo ja lisäarvo⁵ ovat yhteiskunnallisia suhteita tavarantuotantoon perustuvissa yhteiskunnissa. Ensimmäinen käsitys kiinnittää huomionsa siihen, miten tuotantoon käytetty työ määrää tuotettujen tavaroiden arvon suuruuden; toinen siihen, miten ihmisten elämäntarpeiden tuottaminen on yhteiskunnassa järjestetty ja miten tuotetun arvon jakautuminen määräytyy ihmisten kesken.

Miliosin jakamat arveteorian ”tulkintaperinteet” voisi mielestäni nähdä toisiaan täydentävinä näkökulmina. Tuskin Marxin arveteorian tulkintoja voidaan jaotella yksioikoisesti ”määrälliseen” käsitykseen, jossa Marx on Ricardon ”täydentäjä” ja arvo muodostuu tavarantoiminnan käytetyn työajan määrästä, ja ”laadulliseen” käsitykseen, jossa arvo nähdään ihmisten välisenä yhteiskunnallisena suhteena. Gramscin tulkinta sijoittuu kumpaankin Miliosin määrittelemään ryhmään: toisaalta Gramsci näkee Ricardon merkityksen erittäin suurena, ei vain vaikuttajana arveteoriaan, vaan myös laajemmin Marxin filosofisiin käsityksiin, ja samalla arvo on Gramscille selvästi yhteiskunnallinen suhde (esim. *Q10II§9*; *VV1*, 87–88).

⁴ Gramscin ja Sraffan ystävydestä ks. Naldi 2000.

⁵ *Lisäarvo* on työläisen työvoiman tuottama ylijäämä, joka tuotteen arvossa on yli tuotteen tuottamiseen käytettyjen tuotantovälineiden ja työvoiman arvon (Marx 1974a, 194–195). Ks. perusteellisesti *Pääoman* ensimmäisen osan III ja IV osasto (emt., 168–454) ja kolmannen osan luvut 1–3 (Marx 1976, 33–78).

Arvon käsitteestä voidaan erottaa kaksi eri puolta. **Aristoteles** teki erottelun vaihto- ja käyttöarvojen välillä (Politiikka 1257a). Käyttöarvo on se käyttötarkoitus, mitä varten tuote on tehty, esimerkiksi tuolin käyttöarvo istuimena. Vaihtoarvo on puolestaan tavaran suhde toisiin markkinoilla eli missä suhteessa tavaran voi vaihtaa toiseen. Esimerkiksi yksi pöytä saattaa vastata neljää tuolia. Marxin mukaan vaihtoarvo on arvon välttämätön ilmenemismuoto, jotta käyttöarvo voi realisoitua rahaksi ja kapitalisti tehdä voittoa (Marx 1974a, 48).

Klassista (kuten myös nykyistä usklassista) taloustiedettä kritisoidaan marxilaisesta näkökulmasta siitä, että se ei näytä markkinoilla vallitsevia ihmisten välisiä suhteita. Usklassisessa taloustieteessä katsotaan tavaran arvon muodostuvan markkinoilla: Kun Karlilla on nälkä, hän haluaa ostaa kioskista makkaran. Koska makkarasta on nälkäiselle Karlille paljon hyötyä, ja hän on valmis maksamaan siitä paljon. Toinen makkara voi olla edelleen hänelle hyvin tarpeellinen, mutta kolmannen jälkeen maha onkin jo täynnä. Laskevan rajahyödyn lain mukaan jokaisesta uudesta makkarasta on Karlille vähemmän hyötyä, kunnes saavutetaan piste, jonka jälkeen Karl ei enää halua makkaraa. Rajahyöty määrää, kuinka paljon Karl on valmis maksamaan makkarasta. Kysyntä ja tarjonta määräävät näin tuotteelle annetun arvon. Usklassinen taloustieteilijä kummastelee marxilaisia, jotka pitävät jokaista makkaraa yhtä arvokkaana, jos niiden tuottamiseen on kulutettu yhtä paljon yhteiskunnallista työaika. Kuten taloustiedettä Georgian osavaltion yliopistossa opettava **Jim Cox** (2009) ihmettelee kirjassaan *Ytimekäs opas talouteen*, ”on täysi mysteeri”, miten marxilainen voi yleensä lopettaa syömisen, kun kerran jokainen suupala on yhtä ”arvokas”. Usklassinen näkökulma kiinnittää arvonmuodostuksessa huomionsa markkinoihin, jossa tuotteiden arvo realisoidaan. Marxilaisessa arvoteoriassa puolestaan arvo nähdään muodostuvan yhteiskunnallisessa tuotantoprosessissa. Valtavirtataloustieteen rajahyötyteoriaa ei voi pitää tieteellisenä teoriana siinä mielessä, että sitä ei voi todentaa empiirisesti, sillä hyöty on aina pohjimmiltaan subjektiivinen.

Milios esittää **Louis Althusserin** arvon käsitettä yhteiskunnallisena suhteena korostavan perinteen malliedustajana. Miliosin *Pääoman* ensimmäistä osastoa painottava ”althusserilainen” tulkinta rajoittuu kuitenkin kapitalistisen järjestelmän (ja Marxin kirjoitusten) *tulkinnan* tasolle, eikä siihen sisälly Gramscille tärkeää *muutoksen* perspektiiviä. (Milios 2009, 260, 262 ja 272–273.)⁶ Jos Miliosin esityksen mukaan althusserilaisessa arvoteorian tulkinnassa keskeisenä on *Pääoman* ensimmäinen osasto, niin gramscilainen tulkinta pohjautuu kokonaisvaltaisempaan luentaan. Talousteoreettisissa näkemyksissään Gramsci nojaa paitsi *Pääoman* kolmeen tunnettuun niteeseen⁷, myös vuosina

⁶ Artikkelinsa viimeisessä kappaleessa Milios ottaa esiin ideologisen kamppailun, mutta johtaa sen ”althusserilaisesta ohjelmasta” eikä *Pääomasta* (Milios 2009, 272–273).

⁷ Näistä erityisesti ensimmäisen niteen I ja IV osastoon (Marx 1974a, 45–140 ja 286–454) sekä kolmannen niteen III osastoon (Marx 1976, 214–268).

1905–1910 julkaistuun **Karl Kautskyn** toimittamaan käsikirjoitukseen *Lisäarvoteorioita*, josta Marxin suunnitelman mukaan piti muodostaa *Pääoman* neljäs kirja⁸. Gramscin mukaan keskeneräisyydestään huolimatta *Pääomaa* on tutkittava kokonaisuutena. Ei ole keskityttävä vain Marxin valmiiksi saamaan osaan, vaan osia on tutkittava niiden keskinäisessä yhteydessään. Gramsci antaa paljon painoa poliittisen taloustieteen historiaa käsittelevälle *Lisäarvoteorioille* ja käsittelee paljon talouden ja taloustieteen historiaa myös omissa muistiinpanoissaan (ks. Gramsci 1995, 163–277). Uuden tieteen syntykehitys osoittaa, että materiaalisessa todellisuudessa on ilmennyt uusia voimasuhteita. Klassisen taloustieteen kehittyminen ilmentää uudenlaisen yhteiskuntajärjestyksen kehitystä. Se synnytti myös poliittisen taloustieteen *kritiikin*, joka ei kuitenkaan vielä muodosta omaa tiedettään. (Q11§52; VVI, 83.)

Kritiikin kautta analysoidaan markkinoita määrittäviä yhteiskunnallisia suhteita ja osoitetaan hallitsevan taloustieteen väliaikainen, olosuhteisiin sidoksissa oleva luonne. (Q11§52; VVI, 83.) Gramscille *Pääoma* ei ole vain ”kapitalismin analyysi”, vaan ideologiakritiikkiä, jolla on työväenliikettä organisoiva merkitys. Nimenomaan tämän poliittista työväenliikettä rakentavan ja tulevaisuuteen suuntaavan merkityksen ymmärtäminen on erityistä gramscilaisessa luennassa.

Marxin omat kirjoitukset antavat tukea Gramscin tulkinnalle. Poliittisen talouden kritiikki oli suunnattu työläisille, ei ”porvariston ideologeille”, kuten Marx *Pääoman* ensimmäisen osan ranskalaisen painoksen esipuheessa kirjoittaa (Marx 1974a, 21). Marx ei pyri vain tulkitsemaan kapitalismia, vaan muuttamaan maailmaa. *Pääomassa* teoria kiinnittyy kiinteästi yhteen poliittisten päämäärien kanssa. Kyse on teoreettisesta luokkataistelusta, jolla pyritään myös antamaan työläisille valmiuksia poliittiseen kamppailuun. Marxilainen arvoteoria ei pyri vakuuttamaan porvaristoa eikä edes taloustieteilijöitä, joita Marx *Filosofian kurjuudessa* kutsuu ”porvariston teoreetikoiksi” (Marx 1978b, 236)⁹, vaan vallitsevan taloustieteen kritiikin tarkoitus on erityisesti porvarillisen hegemonian murtaminen ja yhteiskuntajärjestyksen väliaikaisuuden osoittaminen työläisille (Marx & Engels 1976, 209).

Marxin pyrkimyksenä on osoittaa kapitalismissa vallitsevat yhteiskunnalliset suhteet, joiden käsittämisen jälkeen hänen mukaansa ”luhistuu koko teoreettinen usko vallitsevan järjestyksen pysyvään välttämättömyyteen”, mikä tapahtuu ennen kuin vallitseva järjestys hajoaa käytännössä. Hallitsevien luokkien etu vaatisi hänen mukaansa klassisen taloustieteen ikuistamista. *Pääoman*

---

⁸ *Pääomasta* piti viimeisen suunnitelman mukaan tulla kolmessa niteessä julkaistava neljän kirjan kokonaisuus, jonka ensimmäinen kirja käsittää pääoman tuotantoprosessin, toinen ja kolmas kirja pääoman kiertokulun ja kokonaisprosessin muodostumia ja neljä kirja ”poliittisen taloustieteen historian 1700-luvun puolivälistä alkaen”. (Ks. esim. Marx 1974a, 18; Marx 1976, 173; Marx & Engels 1976, 184–185.)

⁹ Marxin muotoilu on: ”*Taloustieteilijät* ovat porvariluokan oppineita edustajia niin kuin *sosialistit* ja *kommunistit* ovat proletariaatin teoreetikkoja” (Marx 1978b, 236).

kohtaama kritiikki ”kirjanoppineiden” taholta osoittaa hänen mukaansa ”miten kovin nuo porvariston papit [taloustieteilijät] ovat rappeutuneet”. Työläiset, tehtailijat ja kauppiaatkin ovat ymmärtäneet *Pääoman*, mutta porvariston ideologit ”valittavat, että [Marx asettaa] heidän ymmärrykselleen kohtuuttomia vaatimuksia”, kuten hän kommentoi teoksensa julkaisun jälkeistä keskustelua. (Marx & Engels 1976, 209.)

Gramscin käsityksen mukaan toiminnallinen ja tulevaisuuteen suuntautuva pyrkimys on siis merkittävästi läsnä *Pääomassa*, eikä kyseessä ole vain tilanneanalyysi ja taloustieteellinen teos toisten joukossa¹⁰. Pikemmin kyseessä on projekti, joka pyrkii luomaan luokkaidentiteettiä ja poliittista liikettä vallankumouksellisen muutoksen toteuttamiseksi. Marx ei saattanut projektia päätökseen – eikä sitä kukaan voi yksin tehdä. Tehtävänä on tämän projektin jatkaminen ja yhtenäisen luokan muodostaminen *poliittisena toimijana*, kuten Gramsci asian ymmärsi.

2. Gramscilainen näkökulma arvoteoriaan

Gramsci painottaa tavaran tuotantoon vaadittavan yhteiskunnallisesti välttämättömän työn merkitystä arvon muodostuksessa, sen ymmärtämisessä ja työläisten tietoisuuden kasvattamisessa. Yhteiskunnallisesti välttämättömällä työllä tarkoitetaan kaikkea työtä, jota tarvitaan tietynlaisen tavaran tuottamiseen. Tämän työn ymmärtäminen on merkityksellistä, jotta voidaan ymmärtää työntekijöiden yhteiskunnallinen asema. Gramsci painottaa myös voiton suhdeluvun eli sijoittajien sijoituksiinsa saaman suhteellisen tuoton laskevan, kun yritysten välisessä kilpailussa pyritään kohottamaan työvoiman tuottavuutta.

2.1 Yhteiskunnallisesti välttämättömän työn merkitys

Marx kirjoittaa *Lisäarvoteorioissa*, kuinka eräs Ricardon suurimmista keksinnöistä on sen osoittaminen, että ”[p]orvarillisen järjestelmän fysiologian perusta, sen lähtökohta [...] on *arvon* määräytyminen *työajasta*.” (Marx 1967, 163). Kriittisessä taloustieteessä tutkimuksen keskiöön tulisi Gramscin mukaan ottaa yhteiskunnallisesti välttämätön työ.¹¹ Yhteiskunnallisesti välttämättömän työn (ja työajan) syvälinen määrittelemine on keskeistä arvon ymmärtämiseksi, jos arvon katsotaan muodostuvan työllä. Sillä on merkitystä Gramscin mukaan myös siten, että vain sen kautta työläiset voivat ymmärtää yhteiset etunsa ja näin muodostaa yhtenäisen poliittisen liikkeen.

Yhteiskunnallisesti välttämätön työaika on Marxin sanoin ”työaika, joka vaaditaan jonkin käyttöarvon synnyttämiseen yhteiskunnallisesti normaalien tuotantoehtojen ja yhteiskunnallisesti

¹⁰ Ks. Marxin *Pääomassa* esiintyviä mainintoja kommunismista esim. Marx 1974a, 356 (viite 116), 438 (viite 306) ja 683(viite 252).

¹¹ Gramsci tuntuu käyttävän käsitettä myös abstraktin työn merkityksessä.

keskimääräisen työtaidon ja -tehon vallitessa” (Marx 1974a, 48). Gramsci korostaa, että on painotettava yhteiskunnallisesti välttämättömän työn kokonaisuutta, kun halutaan, että työvoima tulee tietoiseksi itsestään yhtenä ryhmänä. Työläisten etujen kannalta työarvoteoria on tärkeä. Kapitalisteja puolestaan omaisuuden muodostumisen tieteelliset perustelut eivät sinänsä kiinnosta, vaan heidän näkökulmastaan tärkeintä on mahdollisimman suurten voittojen saavuttaminen, ja yhteiskunnallisten olosuhteiden tutkimus tästä näkökulmasta. (Q10II§23, 1262.) Työläisille kapitalismiin sisältyvän riiston paljastaminen on hyödyllistä. Kapitalistit eivät sitä vastoin hyödy siitä, joten heidän intressissään on toisenlainen tutkimus.

Jotta voidaan käsittää, mikä osa työläisillä kokonaisuutena on kapitalistisessa tuotannossa, on lähtökohdaksi otettava kaikkien työtätekevien työ. Samalla voidaan selvittää myös kapitalistien osuus tuotannossa ja määrittää arvon ja lisäarvon käsitteet. Gramscin mukaan ”puhtaassa” taloustieteessä (eli liberaalissa taloustieteessä, joka eristää ”talouden” muista elämänalueista) pyritään myös selvittämään abstrakti arvon käsite, mutta sillä on lähinnä muodollinen tarkoitus osana loogisesti yhtenäistä esitystä, ja tärkeämpi sille on konkreettisempi voiton käsite. Voitto on kapitalistisen yrityksen toiminnan kannalta kaikkein tärkeintä. Liberaali klassinen tai uusklassinen taloustiede ei tarkastele työtä kokonaisuutena, vaan kiinnittää huomion sen eri yksityiskohtiin. Liberaali taloustiede tarkastelee työtä paikallisella, kansallisella ja valtioiden välisellä tasolla sekä tavaroiden tuottamiseen konkreettisesti tarvittavaa työtä. Marxilaisessa näkökulmassa kiinnitetään huomiota työn yhteiskunnalliseen kokonaisuuteen.

Liberaali taloustiede on hyödyllistä kapitalistiluokalle ja se myös oikeuttaa sen valta-aseman, koska se näyttää vallitsevan yhteiskunnan luonnollisena ja myös ”toimivimpana”¹² siten, että se on paras mahdollinen tapa tuottaa vaurautta yhteiskunnalle. Kehittyessään liberaali taloustiede on yhä selvemmin keskittynyt käsittelemään muusta yhteiskunnasta eristettyä abstraktia taloutta luonnontieteellisin metodein, pyrkien esittämään talouden toimintaa matemaattisesti. (Q10II§23, 1261–1262.)

Arvo muodostuu tavaroiden tuotannossa, jossa ihmiset asettuvat keskenään erilaisiin suhteisiin, joista selkein on työnantajan ja työläisen välinen suhde. Nykyisin yksi työläinen todella harvoin tekee koko tuotteen alusta loppuun. Yhden tavaran tuottaminen voi jakautua ympäri maailman: tuotekehittely tehdään Suomessa, joku komponentti tehdään Kiinassa, toinen Taiwanissa, kolmas Indonesiassa ja tuote kootaan Intiassa. Kaupasta ostamamme vaate voidaan suunnitella Ruotsissa, kangas tuottaa Bangladeshissa ja se saatetaan neuloa Pakistanissa. Eri työvaiheita tekevät työläiset eivät tapaa toisiaan, mutta yhteiskunnallisesti he ovat kuitenkin suhteessa keskenään. Tämä tavaro-

---

¹² Tämän ”toimivuuden” käsitteeseen ja sen luonteeseen kiinnitetään hämmästyttävän vähän huomiota kapitalismin kritiikissä.

den tuottamisessa yhteiskunnallisesti välttämätön työ on ymmärrettävä kokonaisuutena – vaikka vauraassa lännessä yhteisyys esimerkiksi bangladeshilaisen tekstiilityöläisen kanssa voi olla vaikea hahmottaa, silloinkin kun yhteys periaatteessa tiedetään. Tuotanto on yhteiskunnallista laajuudeltaan ja myös jo luonteeltaan, koska tuotannossa tuotetaan erilaisia tarvikkeita, joita ihmiset jokapäiväisessä elämässään tarvitsevat: yhdet tuottavat ruokaa, toiset tekevät vaatteita ja kolmannet rakentavat asuntoja.

David Landes kuvaa tutkimuksessaan maailman alueiden varallisuuseroista, kuinka länsimaiden vaurauden ero maailman köyhiin alueisiin on reilun parin vuosisadan aikana kasvanut noin kaksinkertaisesta monisatakertaiseksi. Kapitalismi on kiistatta kasannut vaurautta, mutta se on myös kasannut köyhyyttä. Tavaroiden tuotannosta ja kaupankäynnistä saatavat rikkaudet jakautuvat epätasaisesti. (Landes 1998, xx, 522.) Köyhien alueiden työläisten etujen mukaista olisi, jos rikkaiden alueiden työläiset olisivat solidaarisia heitä kohtaan. Tällainen ”työväen internationalismi” ei kuitenkaan länsimaisista työläisistä usein tunnu kovin houkuttelevalta, sillä he usein kokevat hyötyvänsä siitä, että kaupoissa on saatavilla halpoja kaukomaissa tehtyjä tuotteita. Solidaarisuus toteutuu lähinnä moraalisisina tekoina esimerkiksi ostamalla Reilun kaupan tuotteita eikä poliittisena tukena kaukomaiden työtaisteluille. Nykypäivän silmin katsottuna yhä kaukaisemmalta tuntuu myös se joskus Euroopassakin totena esitetty väite, jonka mukaan ”työläisellä ei ole isänmaata”. Jos työläisiä ajatellaan yhtenä kokonaisuutena perustuen heidän samankaltaiseen suhteeseensa työnantajiaan kohtaan ja työn yhteiskunnalliseen luonteeseen, olisi yhteisten etujen ajamiseksi kansallisuuksien väliset raja-aidat työntekijöiden väliltä pystyttävä häivyttämään.

2.2 Suhteellisen lisäarvon tuotanto ja voiton suhdeluvun laskutendenssi

Jotta markkinoilla voitaisiin tehdä voittoa, on tavaroiden myynnistä saatava enemmän rahaa kuin mitä niiden tuottamiseen on sijoitettu. Marxin mukaan lisäys yli alkuperäisen rahasumman arvon on työvoiman ansiota. Tätä arvonlisäystä hän kutsuu *lisäarvoksi*.

Yhteiskunnallisesti välttämätön työ luo lisäarvoa. Kun työpäivän pituus määrää absoluuttisen lisäarvon tuotantoa, niin ”suhteellisen lisäarvon tuotanto mullistaa kauttaaltaan työn tekniset prosessit ja yhteiskunnalliset ryhmitykset.” (Marx 1974a, 288 ja 456.) Työn tuotantovoimaa on kohennettava, jotta voidaan alentaa työvoiman arvoa ja siten lyhentää sen uusintamiseen välttämätöntä työpäivän osaa. Jos esimerkiksi neljässä tunnissa voidaan uusien laitteiden avulla tehdä yhtä monta tuotetta kuin aiemmin kahdeksassa tunnissa, on työn tuottavuus kaksinkertaistunut. Työntekijä tuottaa tarvitsemiensa välttämättömyyksien – kuten ruoka, vaatteet, asunnon vuokra tai asuntopöytälyhennykset ja niin edelleen – arvon puolet lyhyemmässä ajassa kuin aiemmin. Jos työntekijä tuottaa ansioidensa verran arvoa esimerkiksi kahdessa tunnissa entisen neljän sijaan, hän tekee nyt lisä-

työtä kuusi tuntia päivässä (työpäivän pituuden ollessa kahdeksan tuntia). Näin välttämätön työaika, jolla mahdollistetaan työvoiman uusintaminen, vähenee suhteessa lisätyöaikaan, jolloin tuotetaan lisäarvoa kapitalistille. Käytännössä varallisuuden jakautumisen kannalta tilanne on sama, kuin jos osa päivistä olisi määritelty itseään varten tehtävää työtä varten ja osa työnantajalle tehtävälle työlle. Talonpoikien veropäivätyössä asia oli selvä: toiset päivät tehtiin töitä omalla pellolla, toiset herastilalla. Kapitalismissa vallitsevat monimutkaiset suhteet peittävät tämän näkyvistä. Kapitalistisessa työnjaossa lisätyö ja itselleen tehtävä työ sekoittuvat toisiinsa. (Marx 1974a, 219.)

Tuotetun lisäarvon määrää voidaan kasvattaa kahdella tavalla: joko lisäten työvoiman käytön määrää pidentämällä työaika (absoluuttinen lisäarvo) tai työtä tehostamalla (suhteellinen lisäarvo). Kun työn tuottavuus nousee, kasvaa lisäarvon tuotantoon käytettävä osuus työpäivästä, eli se osa työpäivää, jolloin työntekijä tuottaa enemmän pääomaa kuin mitä hänen työvoimaansa on sijoitettu. Jos työntekijä tekee kahdeksan tunnin aikana 240 euron arvosta jotain tuotetta ja työvoimaan sijoitettu osuus on 150 euroa, on työvoiman tuottama lisäarvo 90 euroa. Työn päivää kohden tuottaman arvon pysyessä samana, eivät palkka tai lisäarvo voi lisääntyä ilman että toinen niistä vastaavasti vähenee. Jos työvoiman tuottavuutta saadaan kohotettua ja esimerkiksi kahdessa tunnissa voidaan uusin laittein tai menetelmin tuottaa sama määrä tuotteita kuin aiemmin kolmen tunnin työllä, tuotteita voidaan tuottaa enemmän ja lisäarvon osuus kasvaa. Työvoiman arvo on tällöin laskenut suhteellisesti siten, että työntekijän työvoimaan on sijoitettu 120 euroa ja hänen tuottamansa lisäarvo on kohonnut myös 120 euroon. Näin työn tuottavuuden lisääntyminen alentaa työvoiman arvoa ja päinvastoin. Se suhde, missä työpäivän kukin osa lisääntyy tai vähenee, riippuu siitä alkuperäisestä jaosta, mikä on olemassa ennen työn tuotantovoiman muuttumista. Kun välttämätön työaika oli 5 tuntia ja työvoiman arvo 150 euroa ja lisätyöaika 3 tuntia ja lisäarvo 90 euroa, niiden muuttuessa tasamääräisiksi työvoiman arvo laskee 30 euroa eli viidenneksen ja lisäarvo kasvaa samat 30 euroa eli yhden kolmasosan. Lisäarvon suhteellinen kasvu tai väheneminen on sitä suurempi, mitä pienempi osa lisätyöaika alun perin on työpäivästä ja päinvastoin. Vaikka työvoiman arvo alenee, sen hinta eli siitä maksettu palkka ei välttämättä alene samassa suhteessa, sillä työntekijät kamppailevat palkkojensa suuruudesta. (Marx 1974a, 466–468.)

Gramsci korostaa, miten suhteellisen lisäarvon tuotanto ja voiton suhdeluvun, eli kapitalistien sijoituksistaan saaman tuoton, laskutendenssi ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa (*Q10II§33*, 1278). Ne ovat saman prosessin eri puolia. Kun voittoja pyritään kasvattamaan esimerkiksi ottamalla käyttöön työvoiman käyttöä tehostavia koneita, samalla suhteellisesti saatava voitto-osuus pienenee. Tämä johtuu siitä, että voiton lähteenä oleva lisäarvo saadaan työvoimaan sijoitetusta pääomasta eli vaihtelevasta pääomasta eikä tuotantovälineisiin (eli toimitiloihin, laitteisiin, työkaluihin, varastoti-

loihin ja niin edelleen) sijoitetusta pysyvästä pääomasta. Jokaisen yksittäisen tuotteen tekemiseen tarvitaan pienempi määrä työtä, jolloin tuotteet halpenevat.

Marx kirjoittaa tuotannossa olevasta ”elävästä työstä” eli työvoimasta ja ”esineellistyneestä työstä” eli työssä käytetyistä välineistä ja materiaaleista. Hän selittää voiton suhdeluvun laskutendenssiä seuraavasti: Kun esineellistyneen työn osuus kasvaa elävään työhön, niin tuotantoon käytetystä kokonaispääomasta yhä pienempi osa sijoittuu työvoimaan, joka voi tuottaa lisäarvoa. Voiton suhdeluku on työvoiman tuottaman lisäarvon suhde käytettyyn kokonaispääomaan ja voiton suhdeluvun aleneminen ilmaisee lisäarvon alenevaa suhdetta tuotantoon sijoitettuun kokonaispääomaan. Tekniikan, työmenetelmien ja työnjaon kehittyminen ja tätä kautta työvoiman tuottavuuden kasvu vähentävät työvoiman tarvetta, jolloin pysyvän pääoman – kuten laitteisiin ja työtiloihin sijoitetun – määrä kasvaa suhteessa vaihtelevaan pääomaan eli työvoimaan. Pääoman ”työvälineissä oleva osa jatkuvasti suurenee, kun taas elävään työhön sisältyvä osa jatkuvasti pienenee” (Marx 1976, 218). Vaikka voitto laskee suhteessa kokonaispääomaan, sen absoluuttinen määrä kuitenkin tavallisesti kasvaa. (Marx 1976, 216–218, 220–221.) Suhteellisen voiton lasku vaatii, että tuotantoon käytettyjen välineiden ja materiaalien arvo on riittävän suuri nostakseen pääoman kokonaisarvoa suhteessa tuotettuun lisäarvoon. Toisin sanoen voidaan sanoa, että riippuu tuotantovälineiden hinnasta, vähenekö vai kasvaako voitto suhteessa kokonaispääomaan. Japanilainen taloustieteilijä **Nobuo Okishio** (1961) esitti vaikuttavan teoreeman Marxin voiton suhdeluvun laskua vastaan. Teoreeman mukaan uusien tuotantovälineiden käyttöönoton aiheuttaman tuottavuuden kasvun seurauksena tuotteiden hinnat laskevat ja samalla hinnat koko taloudessa laskevat, mukaan lukien tuotannossa käytettävien välineiden hinnat. Tällöin pysyvän pääoman halpeneminen nostaa suhteellistakin voittoa. **Andrew Kliman** (2007) on argumentoinut teoreemaa vastaan esittäen, että siinä ei oteta huomioon ajallista eroa. Myöhempien sijoitusten hinta alenee tuotannon teknisten parannusten seurauksena vasta myöhemmin, eikä vaikuta siihen hetkeen, jolloin kun uusia tuotantovälineitä hankitaan. Se tosiasia, että parantaessaan työn tuottavuutta, sijoitus tulee *myöhemmin* vähentämään uusien koneiden (tai muun pysyvän pääoman) hankkimisen kustannuksia, ei vaikuta siihen, mitä vaikutuksia pääoman kokonaisuuteen sijoituksella on *nyt*. (Ks. myös Harman 2007.) Okishion mallin edellytyksenä olisi, että voiton suhdeluku olisi sama kaikilla teollisuuden sektoreilla ja palkkojen suuruus ei muuttuisi (Cockshott 2011). (Ks. myös Harman 2007 ja Cockshott & Cottrell 2012, 401–404.)

Pysyvän pääoman suhteellinen lisääntyminen on samalla työn yhteiskunnallisen luonteen laajentumista. Työnjaon täydellistyessä työläisestä tulee yhä erillisempien ja pienempien osatoimintojen suorittaja. Yksittäinen työläinen ei oman työnsä kautta pysty ymmärtämään yhteiskunnallisen työn monimutkaisuutta. Tällöin työläisen oma panos näyttäytyy hänelle arvottomalta ja milloin tahansa korvattavissa olevalta. (Q9§67; VV2, 11.) Tämä Gramscin huomio pätee erityisesti sellaiseen

työhön, jossa työvoimaa voidaan korvata koneiden käyttöä lisäämällä. Nykyisinkin paitsi tehdasmaisessa työssä, myös monissa toimihenkilöammateissa työ on käytännössä saman mekaanista toistoa, ja työvoimakulujen laskemiseen pyritään myös esimerkiksi asiakaspalvelussa.

Tekninen kehitys antaa yksittäiselle yritykselle mahdollisuuden nostaa työvoiman tuottavuutta yhteiskunnallisen keskiarvon yläpuolelle, jolloin se saa poikkeuksellisen suuria voittoja. Uudet innovaatiot mahdollistavat sen, että yritys pystyy tuottamaan tuotteitaan kilpailijoitaan halvemmalla ja siellä tuotetaan enemmän suhteellista lisäarvoa. Kun markkinoilla tuotteen arvo määräytyy kuitenkin tuotteen tuottamiseen keskimääräisesti tarvittavan työajan perusteella, yritys voi myydä tuotteitaan saaden keskimääräistä enemmän voittoja. Mutta kun edistyneet tuotantomenetelmät leviävät laajasti muidenkin yritysten käyttöön, yritys menettää etulyöntiasemansa. Klassisen marxilaisen näkemyksen mukaan tällöin ”yhteiskunnallisesti keskimääräisen työn laki” astuu voimaan ja voiton suhdeluku laskee, koska yksityispääomalla ei enää ole kilpailuetua suhteessa yhteiskunnalliseen kokonaispääomaan. Voitot tasoittuvat, koska myös muut yritykset ottavat uudet menetelmät käyttöön ja tuotteista markkinoilla saatava hinta painuu sille muodostuneen uuden, alemman arvon mukaiseksi. Kun tuotteita pystytään nyt yleisesti tuottamaan keskimäärin vähemmässä työajassa kuin aiemmin, tuotteen arvo on laskenut. Yritysten omistajat pyrkivät monin keinoin pitkittämään aikaa jolloin voivat saada muita korkeampia voittoja. Tästä syystä he puolustavat oikeuttaan patenteihin ja yrityssalaisuuksiin. He pakoilevat voiton suhdeluvun laskua uudistaen tuotantoa jatkuvasti. (Q10II§36, 1282–1284.)

Gramsci pitää voiton suhdeluvun laskutendenssiä kriittisen taloustieteen tärkeimpänä keksintönä. Marxin *Pääoman* ensimmäisessä osassa käsitelty suhteellinen lisäarvo ja kolmannessa osassa tarkasteltava voiton suhdeluvun laskutendenssi ovat saman prosessin eri puolia. Työvoiman tuottavuuden nostaminen vähentää työvoimaan sijoitetun pääoman määrää suhteessa kokonaispääomaan, jolloin voiton suhdeluku laskee. Valitettavasti kolmannessa osassa käsittely on jäänyt luonnoksen asteelle, hajanaiseksi ja suppeaksi. Tätä olisi Gramscin mukaan tutkittava ja kehitettävä edelleen. Hän katsoo, että Marx pyrkii voiton suhdeluvun laskutendenssillä ilmaisemaan prosessia, jossa yksittäisten yritysten toimet oman toimintansa kehittämiseksi vaikuttavat yhteiskunnan kokonaisuuteen katastrofaalisin lopputuloksin.

Voiton suhdeluvun laskutendenssi ei ole automaattinen, vaan sille on myös vastakkaisia pyrkimyksiä, joita Marx esittää *Pääoman* kolmannessa kirjassa. Vastustaakseen voittojen pientymistä, yrityksissä pyritään kohottamaan työvoiman käytön intensiteettiä ja pidentämään työaika. Tämä voidaan toteuttaa esimerkiksi päivittäisiä työtunteja lisäämällä tai lomaa vähentämällä, kasvattamalla työvoiman joustavuutta ja reserviä ja pyrkimällä laskemaan reaali-palkkoja. (Marx 1976, 235–243, 254, 256.) Gramsci ei usko, että voittojen määrää voitaisiin jatkuvasti kasvattaa erilaisia uusia

työmenetelmiä ja -laitteita kehittämällä tai että työntekijät aina suostuisivat työtahdin kiristymiseen tai alistuisivat huonompiin työehtoihin ilman vastarintaa. Gramsci ajattelee myös että loputtomiin ei ole mahdollista käyttää jatkuvasti halvempia materiaaleja tai vähentää tuotteiden kiertoaikaa (eli saada ihmiset yhä tiheämmin uusimaan esimerkiksi vaatteensa). Hän katsoo kuitenkin, että politiikan kautta ja erilaisin ideologisin keinoin, kuten vaikuttamalla mielipiteisiin lehdistössä ja kasvatuksessa, työnantajat pyrkivät muovaamaan olosuhteita sopiviksi taloudellisen tuotannon vaatimuksiin. (Q13§7; VV2, 109.)

Voiton suhdeluvun lasku 1800-luvulta tähän päivään on useassa tutkimuksessa todistettu empiiriseen todistusaineistoon nojaten (erityisesti Yhdysvaltain osalta katso esimerkiksi Shaikh 1987 ja 1992 sekä Kliman 2007 ja 2009). Vaikka voidaan havaita, että voiton suhdeluku on tosiasiasa laskenut, se ei vielä sinänsä todista, että voiton suhdeluku tulisi aina alenemaan tai että suhteellisen lisäarvon tuotanto aiheuttaisi suhdeluvun alenemisen. Marxilainen työarvoteoria on kuitenkin myös todistettu vähintään yhtä päteväksi markkinahintojen määrittäjänä kuin vallitsevan taloustieteen tuotantohintojen teoria (esimerkiksi Iso-Britanniassa Cockshott & Cottrell 1998 ja Ruotsissa Zachariah 2004). Andrew Kliman (2007) käsittelee kirjassaan *Reclaiming Marx's Capital* voiton suhdeluvun laskun keskeisenä kapitalismin kriisejä aiheuttavana syynä (Klimanin ajatusten tarkastelu ks. Peltokoski 2009). Tämä on hyvin klassinen marxilainen käsitys, jonka myös Gramsci jakaa. Gramsci näki kuitenkin kapitalismin kriisien aiheutuvan vielä suuremmin kapitalismissa vallitsevasta luokkajaosta. Läheisin kriisi hänelle oli vuosina 1929–1930. Se johtui hänen mukaansa siitä, kuinka kapitalismissa ”yhteiskunta tuottaa itse myrkkynsä” (Q6§123, 793), koska koko järjestelmä perustuu sille, että hallitsijat (kapitalistit) pyrkivät elättämään itsensä hallittujen (työläisten) työllä, eikä tätä ristiriitaa Gramscin paljon analysoima liberaali edustuksellinen demokratia pystynyt poistamaan. Gramsci katsoo kapitalismiin olemuksellisesti kuuluvan lisäarvon tuotannon olevan kaikin puolin perimmäisin syy järjestelmän rappioon: järjestelmä tuottaa toisaalla toimeettomia ja yhteiskunnallisesti hyödyttömiä ”loiseläjiä” ja toisaalla työtä liikaakin tekemään joutuvia köyhiä. Jatkuva pyrkimys voittojen kasvattamiseen synnyttää ”jatkuvan kriisin”, joka ei ole poikkeustila (Q15§5, 1757).

Gramsci näki kapitalismiin jo rakenteellisesti sisältyvän pysyvän kriisitilan, jonka lisäksi on taloudellisten suhdanteiden mukaisia kriisejä. Syvät taloudelliset kriisit aiheuttavat tyytymättömyyttä ja tällöin muodostuu spontaaneja joukkoliikkeitä. Talouskriisi heikentää vallitsevaa hegemoniaa ja mahdollistaa näin niin edistyksellisten kuin taantumuksellistenkin liikkeiden valtaannousun. (Q3§48; VV2, 15.) Taloudelliset kriisit voivat luoda otollisen maaperän tiettyjen ajattelutapojen leviämälle ja ”tietyille tavoille asettaa ja ratkaista valtion koko tulevaa kehitystä koskevia ongelmia”. (Q13§17; VV2, 68.)

Yhteiskunnallisten kriisien ratkaisemiseen sisältyy uhkia ja myös mahdollisuuksia. Kuten viimeisimmän talouskriisin kohdalla on huomattu, tyytymättömyys helposti kanavoituu populistisiin poliittisiin liikkeisiin, jotka näyttävät vallitsevan järjestyksen selkeänä oppositiona. Vasemmisto ei ainakaan pohjoisemmassa Euroopassa ole ollut tällaisena vaihtoehtona, joten – vasemmiston näkökulmasta – uusin kriisi näyttäisi tuottaneen lähinnä uusia uhkia kuten rasististen liikkeiden nousun.

3. Taloudellisten ristiriitojen ratkaiseminen

Taloudelliset ristiriidat tiedostetaan ideologioiden alueella. Ristiriitojen ratkaisemiseksi tarvitaan poliittista toimintaa, jonka onnistumisen määrittelevät yhteiskunnassa vallitsevat voimasuhteet yhteiskuntaluokkien ja erilaisten poliittisten suuntausten välillä. Poliittisen kamppailun kautta ratkaistaan, miten yhteiskunnassa vallitsevat tendenssit kehittyvät.

3.1 Voimasuhteet

Gramsci kutsuu voiton suhdeluvun laskun tendenssimäistä lakia ”Ricardon merkittäväksi keksinnöksi”. Aatehistoriallisesti sen alkuperä on löydettävissä Ricardon pääteoksesta *Principles of Political Economy*, jossa hän kirjoittaa muun muassa kuinka voitoilla on ”luonnollinen taipumus laskea” (Ricardo 1951, 120). Tendenssimäinen laki on Gramscin mukaan ”teoreettinen käänös (*traduzione*) todellisille luokkien välisille voimasuhteille” (Q11§25, 1429, kursivointi minun). Toisin sanoen se on teoreettisesti muotoiltu ilmaisu kapitalistisen työnjaon muodostamien ihmisryhmien erilaisille risteäville eduille ja niiden toteuttamiseksi käytäville kamppailuille. Talouden ”lait” eivät ole ehdottomia. Ne ovat väistämättä pelkistyksiä ja yksinkertaistuksia, kirjallisia esityksiä, joiden avulla voidaan hahmottaa todellisia prosesseja. Vaikka suhteellisilla voitoilla on *taipumus* laskea työn voimaeräistämisen seurauksena, on moninaisten kamppailujen tulosta, miten tilanne todellisuudessa kehittyi. Todellisuudessa poliittiset kamppailut voivat ratkaista kehityksen kulun. Lisäksi jo ”puhtaan” taloudellisen toiminnan alueella tehdyt ratkaisut saattavat johtaa ”lakia” rikkovaan lopputulokseen. Esimerkiksi tuotannon laajeneminen uusille alueille – niin maantieteellisesti kuin myös toimialoittain – voi lisätä työvoiman määrää.

Voiton suhdeluvun laskutendenssi on monimutkaisesta prosessista tehty yleistys. Olosuhteiden muuten pysyessä samoina, taloudellisen ”lain” toteutumisen aste kuvaa luokkien välisiä voimasuhteita eli *luokkataistelutilannetta*. Kapitalistit pyrkivät pitämään monin keinoin omat voittonsa korkeina esimerkiksi hankkimalla patenteja tuotteilleen tai vähentämällä työläisten lomapäiviä ja näin pidentämällä absoluuttisen lisäarvon tuotantoon käytettävää työaika. Työläiset puolestaan pyrkivät

vaikuttamaan työoloihinsa, kasvattamaan palkkojaan ja vähentämään työpäivän pituutta tai työpäivien määrää. Mitä ”puhtaammin” talouden lait kuvaavat todellista kehitystä, sitä vähemmän näiden lakien pelkistetysti ja teoreettisesti kuvaamat prosessit ovat kohdanneet vastustusta todellisessa elämässä. Työväenliike on usein vastustanut monia pääoman omistajien pyrkimyksiä suoraan lakoin tai pyrkimällä poliittisen järjestelmän kautta vaikuttamaan lainsäädäntöön. Yhteiskuntaluokkien väliset voimasuhteet ratkaisevat, miten taloudellinen tilanne todella kehittyy. Gramsci erittelee voimasuhteissa eri asteita alkaen taloudellisen toiminnan tasolta ja päättyen ratkaisevaan kysymykseen yhteiskuntaluokkien voimasta ja kyvystä hallita. (Q13§17; VV2, 64–69.) Vallitsevien voimasuhteiden analyysi on tärkeää, koska sen avulla voidaan suunnitella käytännön poliittista toimintaa. Analyysi osoittaa, mihin voimat kannattaa keskittää ja missä on helpointa ja hedelmällisintä iskeä. Yhteiskunnalliset kriisit ovat myös yhteiskunnallisen muutoksen tilanteita, joihin on valmistauduttava. Ensisijaista toiminnalle on yhteisen voiman kerääminen ja järjestäytyminen:

Jokaisen tilanteen ratkaiseva elementti on pysyvästi järjestäytynyt ja pitkällä tähtäyksellä valmistautunut voima, joka voidaan panna liikkeelle kun tilanne arvioidaan suotuisaksi (ja tilanne on suotuisa vain silloin kun tällainen voima on olemassa ja täynnä taistelutahtoa). Niinpä olennainen tehtävä on, että kärsivällisesti ja järjestelmällisesti pyritään muodostamaan tällainen voima, kehittämään sitä ja tekemään siitä yhä yhtenäisempi, lujempi ja itsetietoisempi. (Q13§17; VV2, 70.)

Marxilainen arvoteoria on eräs tärkeä keino työntekijöiden itsetietoisuuden luomisessa. Sen kautta voidaan osoittaa, että arvo muodostuu työstä eikä markkinoilla. Markkinat ovat välttämätön edellytys voiton saamiseksi (tuotteet on saatava myydyksi), mutta tuotantoon sijoitettu pääoma ei kuitenkaan lisäännä *markkinoiden* kautta, vaan tuotannossa. Marxilainen arvoteoria osoittaa, miten työläiset omalla työllään elättävät itsensä lisäksi myös pääoman omistajia. Kun arvo muodostuu työvoiman käytössä, pääoma tarvitsee välttämättä työvoimaa, jotta voidaan tuottaa lisää rikkautta. Työvoima tarvitsee arvon tuotannossa tuotantovälineitä, mutta on perusteetonta, että näiden omistuksen tulisi olla erillisellä sijoittajien ihmisryhmällä. Koska marxilainen työarvoteoria pohjautuu 1800-luvun tilanteeseen, on kuitenkin järkevä ottaa Marxin ja Gramscin ajatukset *lähtökohtina*, toisin sanoen on oletettavaa, että yksityiskohdissaan heidän ajatuksensa eivät voi tavoittaa arvonlisäyksen prosessia nykyisessä finanssikapitalismissa. Perusajatus on kuitenkin mielestäni pitävä: arvoteoria tieteellisenä toimintana ja ideologisena kamppailuna on osa *poliittista toimintaa* (Q15§10; VV2, 40). Vallitsevaa uskoa nykyiseen yhteiskuntajärjestykseen on kritiikin keinoin horjutettava. Taloustieteilijät ovat kapitalismille kuin papit katolisen kirkon hallitsemalle feodaaliselle järjestelmälle, kuten Marx heitä vertasi. Voitaisiin sanoa, että mitä ateismi ja uskontokritiikki edustivat 1700-luvun loppuun ja 1800-luvun alun Euroopassa, sitä taloustieteen kritiikki on kapitalistisen yhteiskunnan aikana.

Klassisessa muodossaan marxilainen arvoteoria voi vakuuttaa lähinnä maailmantalouden köyhempien teollisten alueiden työväestöä. Jälkitekollisiksi kutsutuissa olosuhteissa, jotka vallitsevat nykyisissä länsimaissa, klassinen marxilainen arvoteoria ei välttämättä sellaisenaan tunnu uskottavalta, varsinkaan jos käytetään sellaisia marxilaisia termejä kuten ”riisto”. Voidaan vedota esimerkiksi siihen, kuinka länsimaisen työläisen varallisuus on kasvanut ja absoluuttinen köyhyys¹³ vähentynyt. Toimintaolosuhteiden muuttuminen ei vie pohjaa marxilaisen projektin ytimeltä, joka on yhteiskunnan tutkimus ja kritiikki sen muuttamiseksi.

Gramsci kirjoittaa paljon siitä, kuinka tärkeää on teorian ja toiminnan ”käännös” aina vallitseviin olosuhteisiin sopivaksi. Eri olosuhteissa on puhuttava ja toimittava eri tavoin – vaikka päämäärät olisivatkin pysyneet samoina. Se poliittinen puhe mikä vaikutti 1800-luvun saksalaiseen sosiaalidemokraattiseen kirvesmieheen, ei todennäköisesti vakuuta nykyajan suomalaista tietotyöläistä. Jotta nykyinen poliittinen suuntaus voitaisiin kääntää vasemmalle, olisi vasemmiston tukeuduttava nykyiseen kielenkäyttöön ja nykyisen yhteiskunnan tutkimukseen. Toiminnan muuttaminen nykyajan oloihin sopivaksi ei välttämättä tarkoita perinteen tai perinteisten tavoitteiden hävittämistä (vaikka niitäkin on tarkasteltava kriittisesti), mutta sellaista ”käännöstä” nykyaikaan, että pystytään todella toimimaan nykyhetkessä ja kamppailemaan hegemoniasta.

3.2 Arvoteoria ja hegemonia

Hegemonian käsitteen kehittäminen on Gramscin tunnetuin anti politiikan teorialle. Gramsci kirjoittaa esseessään ”Charles Maurras’n käänteinen jakobinismi” (Q1§48), kuinka hegemonia on ”pysyvästi organisoitu suostunta”. Se on ensisijaisesti suostuttelevin keinoin toteutuvaa poliittista valtaa ja tämän vallan rakentamista. Tämä suostunta voi olla aktiivista kannatusta tai passiivista sopeutumista – kun parempaakaan yhteiskuntaa ei ole olemassa.

Hegemonia ulottuu koko yhteiskuntaan ja sillä on niin moraalinen, poliittinen kuin ”välttämättä myös taloudellinen” puolensa, kuten Gramsci huomauttaa (Q13§18, 1591; VV2, 72). Gramsci tuo taloudellisen perustan merkityksen selkeästi esiin analyysissään ”Amerikanismi ja fordismi” (Q22; VV2, 129–167). Uuden fordistisen talouden kehittyessä Yhdysvalloissa hegemonia nousi ”suoraan tehtaasta” eikä sen ylläpitäminen vaatinut paljoa ammattimaisia politiikan ja ideologian välittäjiä. Yhdysvaltalaisen yhteiskunnan taloudellinen perusta saattoi välittömästi hallita yksinkertaisia ja

---

¹³ Köyhyyttä tarkastellaan kahdella eri tavalla: absoluuttisena ja suhteellisena. Absoluuttinen köyhyys on puutetta ihmisen olemassaololle välttämättömistä tarvikkeista kuten ruoasta ja vaatetuksesta. Suhteellinen köyhyys on köyhyyttä suhteessa elinympäristössä vallitsevaan keskimääräiseen varallisuuteen. Nykyisin köyhyysrajana EU:ssa pidetään tuloja, jotka ovat alle 60 % mediaanituloista. Suhteellinen ja absoluuttinen köyhyys eivät kuitenkaan ole mitään selkeitä määritelmiä, ja suhteelliseenkin köyhyyteen voi ainakin ajoittain sisältyä myös absoluuttista köyhyyttä. Köyhyyden erilaisista mittaustavoista ks. Kangas & Ritakallio 2008.

vähäisiä päällysrakenteita. Euroopassa perinteen painolasti oli raskaampi ja ”loismaiset luokat” määrällisesti paljon suurempia, jolloin muutoksen toteuttaminen vaati myös paljon raskaampia keinoja. Olosuhteet organisaation muutokselle eivät olleet yhtä suotuisat kuin Yhdysvalloissa, josta puuttuivat Euroopassa jäljellä olleet feodalismien jäänteet. Työn ja tuotannon rationalisointi oli Yhdysvalloissa suhteellisen helppoa käyttämällä sekä pakko- että suostuttelevia keinoja, esimerkiksi tuhoamalla alueellinen ammattiyhdistysliike, maksamalla korkeita palkkoja, antamalla sosiaalisia etuja ja käyttämällä ideologista ja poliittista propagandaa. (Q22§2; VV2, 136–138.) Riippuu olosuhteista, missä määrin yhteiskunnan kokonaisuus muovautuu suoraan taloudellisesta toiminnasta ja missä määrin tarvitaan poliittisia pakkokeinoja tai suostuttelevia keinoja.

Marxilaisen arvoteorian eräs keskeinen tarkoitus osana hegemonista kamppailua on kapitalismissa vallitsevien suhteiden paljastaminen. Se osoittaa, että kyseessä on työläisiä riistävä järjestelmä, jonka perustavimpana ominaisuutena on pyrkimys pääoman kasvattamiseen lisäarvoa tuottamalla, toisin sanoen pääomatuloja nauttivien rikastuttamiseen työntekijöiden työllä. (Q10II§53, 1343.) Jos työläinen on tietoinen tästä, hänen kannatuksensa kapitalismille voi murentua. Nykyisin vauraissa länsimaissa tämä riistosuhde on huomattavasti vaikeampi osoittaa kuin Marxin tai Gramscin tarkastelemissa yhteiskunnissa. Työn tuottavuuden kohotessa työläinen saattaa samanaikaisesti tuottaa entistä enemmän lisäarvoa ja olla itsekin paljon edellisten sukupolvien työläisiä vauraampi. Kuitenkin esimerkiksi Suomessa 1990-luvun laman huipun jälkeen pienituloisuusaste¹⁴ on jatkuvasti noussut. Vuonna 1995 Suomessa suhteellisesti pienituloisia oli 7,9 % ja uusimman finanssikriisin alussa 2008 14,9 %. Jos marxilaisen arvoteorian kautta voidaan selittää se, miten vallitseva tuotantotapa muodostaa eriarvoisuutta ja köyhyyttä eri muodoissaan ympäri maailman sekä näitä pahentavia vakavia kriisejä, se voi toimia keskeisenä välineenä kapitalismin kritiikissä ja myös kannatuksen saamisessa yhteiskunnan perusteelliseksi muuttamiseksi poliittisessa käytännössä.

Marxilainen kriittinen teoria on pyrkimystä rikkoa vallitseva hegemonia. Se on samanaikaisesti sekä väline voimasuhteiden analyysiin että luokkataistelua, jolla on vallankumoukselliset päämäärät. Marxin poliittisen talouden kritiikki on edelleen keskeneräinen projekti, joka tarvitsee jatkamista ja syventämistä.

4. Taloudesta politiikkaan

Gramsci ymmärtää politiikan yhteiskunnan muovaamisena ja uuden luomisena. Hänen mukaansa (hallitsevalle luokalle) politiikkaa on *kaikki se käytännöllinen ja teoreettinen toiminta, jolla hallit-*

---

¹⁴ Pienituloisuusraja on EU:ssa käytettävä köyhyysmittari. Se on 60 % mediaanitulosta (eli väestön suuruusjärjestykseen asetetuista tuloista keskimmaisesta). Tällä hetkellä tämä raja Suomessa on yksinasuvalla noin 1 100 euroa kuukaudessa. (Todellisuudessa mediaanitulo vaihtelee eri puolella Suomea.)

seva luokka oikeuttaa ja ylläpitää valtaansa ja saavuttaa hallittujen aktiivisen kannatuksen (Q13§10; VV2, 32; Q15§10; VV2, 40). Gramscia seuraten voimme sanoa, että ”kaikki on poliittista” – kaikki on politiikkaa, mikä muuttaa ihmisiä ja luo uutta (Q15§10; VV2, 40).

Ideologioilla on korvaamaton osuutensa kapitalistisen yhteiskunnan uusintamisessa ja arvon realisoimisessa eli tavarain myymisessä. Ne muovaavat ihmisten tapoja ja makutottumuksia, tuottavat moraalikäsitteitä ja luovat tarpeita uusille käyttöarvoille, jotta voitaisiin saada enemmän lisäarvoa. Kapitalismin taloudellinen toiminta, jonka keskiössä on arvon (ja erityisesti lisäarvon) tuotanto, tuottaa paitsi massatuotteita, myös massaihminen. ”Jokainen ihminen on konformisti, jonkin kaavan mukaan toimiva; hän on aina joukkoihminen tai kollektiivinen ihminen” (Q11§12, 1376; VV1, 35). Tuotannon ja työn muuttuessa on aina kehitettävä myös ”uusi ihmistyyppi, joka vastaa uudentyyppistä työtä ja tuotantoprosessia” (Q22§2; VV2, 137). Uudet työmenetelmät liittyvät erottamattomasti tiettyyn tapaan elää, ajatella ja aistia elämä. Tuotannon uudistamisessa ei ole kyse vain teknisistä uudistuksista, vaan se vaatii työläisiltä opiskelua, psykofyysistä sopeutumista tietynlaisiin työ-, ravinto- ja asumisolosuhteisiin sekä tapoihin. Uusi työn organisaatio vaatii uutta elintapaa ja uutta etiikkaa. (Q22§3, VV2, 146; Q22§11; VV2, 150.)

Toisaalta materiaallinen tuotanto tuottaa ajattelutapoja, toisaalta ihmisiä muutetaan poliittisen toiminnan kautta. Gramsci pitää poliittista toimintaa ”ennakkoehdona mille tahansa kollektiiviselle taloudelliselle toiminnalle” (Q10II§20, 1257). Valtiovallan kautta muovataan lainsäädäntöä ja luodaan ehtoja taloudelle. Valtiolla on lainsäädännöllisten ja muiden pakkokeinojen lisäksi kasvattavia tehtäviä, joilla muovataan ihmisten moraalista taloudellisen tuotannon vaatimuksiin ja siten muovataan ”uusia ihmiskunnan tyyppejä”. (Q10II§15, 1253–1254; Q13§7; VV2, 109.)

Gramscin käsitystä kapitalistisen yhteiskunnan toiminnasta voisi kuvailla ”kaksinapaiseksi”: toisaalta taloudellinen rakenne määrittelee poliittisen toiminnan ehdot ja mahdollisuudet; toisaalta poliittisella toiminnalla voidaan muovata taloudellista rakennetta. Kapitalismissa taloudelliset lait, kuten arvolaki, näyttävät luonnonlakeina. Markkinat ovat kuitenkin poliittinen luomus, ja taloudellisten tendenssien toteutuminen on luokkataistelukykyä. ”Talouden lait” eivät toteudu automaattisesti, vaan ne ovat ristiriitaisia kehityskulkuja, joiden suunta riippuu vallitsevista voimasuhteista. Esimerkiksi lainsäädännölliset keinot kuten vähimmäispalkkalait, työaikalainsäädäntö ja työehtosopimukset työmarkkinajärjestöjen välillä vaikuttavat kehityksen suuntaan. Yritysten omistajat pyrkivät ajamaan omia etujaan kuten työväestökin ja todellinen kehitys muotoutuu näiden välisten kamppailujen tuloksena.

Yhteiskunnallista muutosta ei voida odottaa saapuvan ”automaattisesti” ilman muutoksen toteuttamista ajavaa liikettä. Muutosvoimaa ei myöskään kyetä muodostamaan tyytymällä vain eri tavoin näyttämään, että muutokseen kykenevä ”luokka” voidaan yhteiskunnassa eritellä ja kuvailla.

Tavoitteiltaan yhtenäisen ryhmän muodostamiseksi pelkkä käsite, kuten proletaari tai prekaari, ja sen sosiologinen erittely ei ole riittävää. Kysymykset erilaisten (tilastollisten) luokkien määrittelystä ovat tietenkin myös ideologista kamppailua. Niillä ei vielä kuitenkaan saada aikaan ihmisten arkipäivässä toteutuvaa yhteishenkeä, *tahtoa* ja *toivoa* muutoksesta.

Kuten myös Adbustersin (2010) *Kick it Over* -kampanjassa on oivallettu, vallitseva taloustiede on eräs kapitalismin tärkeimmistä tukipilareista. Kuten skotlantilainen taloustieteilijä **Paul Cockshott** (2010) vaatii, työväenliikkeen on kohdattava ”oikeiston talousopit silmästä silmään” ja kehitettävä ”niiden haastajaksi omista luokkaeduistaan ponnistavaa teoriaa” marxilaisen kritiikin pohjalta.

Tarvitaan totuuden politiikkaa, joka osoittaa, mistä kapitalismissa oikein todella on kyse. Taloustiede ja erityisesti arvoteoria on tärkeä osa hegemonista projektia pyrittäessä muuttamaan luokkien välisiä voimasuhteita. Taloustiede näyttäytyy ”puhtaana” tieteenä, mutta sen matemaattiset kaavat kätkevät taakseen kapitalismin teoreettisen perustelun. Vallitseva taloustiede näyttää kapitalismin luonnollisena yhteiskuntajärjestyksenä ja lisäksi miten se on paras tapa vaurauden tuottamiseen kaikille yhteiskunnan jäsenille. Sen avulla kyetään loogisesti esittämään, että nykyinen järjestelmä ”toimii”. Kritiikki on kohdistettava tähän ”toimimiseen” eli mitä sen taustalla on: mitkä ovat ne yhteiskunnalliset suhteet, joissa työtä todella tehdään.

Marxilainen taloustieteen kritiikki tarjoaa välineitä, joiden avulla voidaan kritisoida vallitsevia näkemyksiä ja pyrkiä luomaan poliittista liikettä perustavien yhteiskunnallisten muutosten toteuttamiseksi. Tämä vaatii keskustelun ulottamista akateemisten julkaisujen ulkopuolelle ja sen aktiivista levittämistä. Kritiikin kautta paljastetut totuudet on yhteiskunnallistettava eli ne on pyrittävä saamaan hegemonisiksi käsityksiksi. Yhtenäistä poliittista liikettä voidaan luoda tuottamalla tietoisuutta luokan yhtenevistä eduista – joiden määrittely toki vaatii paljon pohdintaa – ja nämä edut toteuttavista päämääristä sekä näiden päämäärien toteuttamisen mahdollisuudesta. On luotava tahtoa ja toivoa vallitsevan passiivisuuden ja näköalattomuuden tilalle. Rikkomalla vallitsevan taloustieteen valta-asema, voidaan osoittaa, kuinka nykyinen yhteiskuntajärjestys ei ole ainoa mahdollinen.

Lähteet

Adbusters. 2010. ”Kick it Over.” [<http://www.adbusters.org/campaigns/kickitover> – tarkistettu 7.11.2010.]

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: Verso.

Aristoteles. 1991. *Politiikka*. Suom. A. M. Anttila. Selitykset Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.

Boothman, Derek. 1995. ”Introduction”. Teoksessa Gramsci 1995, xiii–lxxxvii.

- Cockshott, Paul. 2010. "2000-luvun marxilaisuus." [<http://sosialismi.net/blog/2010/10/19/2000-luvun-marxilaisuus/> – tarkistettu 7.11.2010.]
- Cockshott, Paul. 2011. "Is the theory of a falling profit valid." [http://glasgow.academia.edu/paulcockshott/Papers/1120785/Is_the_theory_of_a_falling_profit_valid – tarkistettu 16.9.2012.]
- Cockshott, Paul ja Allin Cottrell. 1998. "Does Marx Need to Transform?" Teoksessa Bellofiore, Riccardo. (toim.) *Marxian Economics: A Reappraisal*. Vol. 2. Basingstoke: Macmillan.
- Cockshott, Paul ja Allin Cottrell. 2012. *Uusi sosialismi*. Tampere: Sosialismi.net.
- Cox, Jim. 2009. *Ytimekäs opas talouteen*. Suomentanut Petri Kajander. [<http://www.taloudenperusteet.com/kirjoja/opas/> – tarkistettu 11.11.2010]
- Gramsci, Antonio. 1975. *Quaderni del carcere*. Toim. Valentino Gerratana. Torino: Einaudi. (Sit.: Q.)
- Gramsci, Antonio. 1979. *Vankilavihkot*. Toim. Mikael Böök. Suom. Martti Berger, Mikael Böök ja Leena Talvio. Helsinki: Kansankulttuuri. (Alk. *Quaderni del carcere*, 1975. Sit.: VVI.)
- Gramsci, Antonio. 1981. *Vankilavihkot. Valikoima 2*. Helsinki: Kansankulttuuri. (Sit.: VV2.)
- Gramsci, Antonio. 1994. *Scritti di economia politica*. Toim. Franco Consiglio ja Fabio Frosini. Torino: Bollati Boringhieri.
- Gramsci, Antonio. 1995. *Further Selections from the Prison Notebooks*. Toim. ja käänt. Derek Boothman. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harman, Chris. 2007. "The rate of profit and the world today". [<http://www.isj.org.uk/?id=340> – tarkistettu 13.11.2010.]
- Kangas, Olli ja Veli-Matti Ritakallio. 2008. *Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa*. [<http://www.kela.fi/in/internet/liite.nsf/NET/050608123635PN/>]
- Kliman, Andrew. 2007. *Reclaiming Marx's Capital: a refutation of the myth of inconsistency*. Lanham: Lexington Books.
- Kliman, Andrew. 2009. *The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence*. [<http://akliman.squarespace.com/storage/Persistent%20Fall%20whole%20primo%2010.17.09.pdf>]
- Krätke, Michael R. 1998. "Antonio Gramscis Beiträge zu einer Kritischen Ökonomie". [<http://www.glasnost.de/autoren/kraetke/gramsci.html> – tarkistettu 1.9.2010]
- Krätke, Michael R. 2007. "Gramsci and the Renewal of the Critique of Political Economy". [<http://www.marxforschung.de/docs/080101kraetke.pdf>]
- Krätke, Michael R. 2011. "Antonio Gramsci's Contribution to a Critical Economics". *Historical Materialism* 19.3, 63–105.

- Landes, David S. 1998. *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor*. New York: W. W. Norton & Company.
- Marx, Karl. 1967. ”Theorien über den Mehrwert.” Kokoelmassa Karl Marx & Friedrich Engels. *Werke. Osat 26.1–3, osa 26.2*. Berlin: Dietz. (Kirj. 1863, julk. 1905–1910 Stuttgartissa, toim. Karl Kautsky.)
- Marx, Karl. 1974a. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 1 osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Suom. O. V. Louhivuori. Edistys: Moskova. (Alk. *Das Kapital. Band I. Der Produktionsprozeß des Kapitals*, 1867.)
- Marx, Karl. 1974b. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 2 osa. Pääoman kiertokulkuprosessi*. Toim. Friedrich Engels. Suom. Mauri Ryömä. Edistys: Moskova. (Alk. *Das Kapital. Band II. Der Zirkulationsprozeß des Kapitals*, 1885.)
- Marx, Karl. 1978a. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 3 osa. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Toim. Friedrich Engels. Suom. Antero Tiusanen. Edistys: Moskova. (Alk. *Das Kapital. Band III. Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion*, 1895.)
- Marx, Karl. 1978b. ”Filosofian kurjuus.” Kokoelmassa Marx & Engels 1978–1979, osa 2, 149–279. (Alk. *Misère de la philosophie*, 1847.)
- Marx, Karl & Friedrich Engels. 1976. *Kirjeitä*. Suom. Timo Koste ja Vesa Oittinen. Moskova: Edistys.
- Marx, Karl & Friedrich Engels. 1978–1979. *Valitut teokset*. 6 osaa. Moskova: Edistys.
- Milios, John. 2009. ”Rethinking Marx’s Value-Form Analysis from an Althusserian Perspective”. *Rethinking Marxism*, vol. 21, no. 2, 260–274.
- Naldi, Nerio. 2000. ”The friendship between Piero Sraffa and Antonio Gramsci in the years 1919–1927”. *The European Journal of the History of Economic Thought* 7:1 Spring 2000, 79–114.
- Okishio, N. 1961. ”Technical Change and the Rate of Profit”. *Kobe University Economic Review*, 7, 85–99.
- Peltokoski, Jukka. 2009. ”Kriisin paluu – valotus Andrew Klimanin ajatteluun”. *Megafoni* 3/2009. [<http://www.megafoni.org/kriisin-paluu-valotus-andrew-klimanin-ajatteluun-2/> – tarkistettu 12.11.2010]
- Ricardo, David. 1951. *Principles of Political Economy and Taxation. Works I*. Toimittanut Piero Sraffa yhteistyössä Maurice H. Dobbin kanssa. Cambridge: Cambridge University Press. (Alk. 1821.)
- Shaikh, Anwar. 1987. ”The Falling Rate of Profit and the Economic Crisis in the U.S.”. Teoksessa Robert Cherry. *The Imperiled Economy I*. Amherst: Union for Radical Political Economy.
- Shaikh, Anwar. 1992. ”The Falling Rate of Profit as the Cause of Long Waves: Theory and Empirical Evidence.” Teoksessa Alfred Kleinknecht, Ernest Mandel, ja Immanuel Wallerstein. (toim.) *New Findings in Long Wave Research*, Lontoo: Macmillan Press.

Thomas, Peter D. 2009. *The Gramscian Moment. Philosophy, Hegemony and Marxism*. Leiden: Brill.

Zachariah, Dave. 2004. *Testing the labor theory of value in Sweden*.
[http://reality.gn.apc.org/econ/DZ_article1.pdf]